

*Dejan VERČIČ****NA ZAČETKU IN KONCU DEMOKRACIJE JE (BILA) BESEDA: O POLITOLOGIJ IN KOMUNIKOLOGIJ****

Povzetek. Aristotel je ob Politiki napisal Retoriko, da bi pomagal rešiti atensko demokracijo pred demagogijo. Podobno je dva tisoč let kasneje Harold Lasswell ob politični znanosti (politologiji), ki odgovarja na vprašanja, »kdo dobi kaj, kdaj in kako«, postavil komunikacijsko znanost (komunikologijo), ki odgovarja na vprašanja, »kdo pravi kaj, po katerem kanalu, komu in s kakšnim učinkom«, v ponovno obrambo demokracije pred demagogijo. Danes stojimo pred podobnim izzivom. Pluralizacija medijskega ustvarjanja in personalizacija medijske porabe ogrožata vzdržnost skupnosti, imenovane polis, politične skupnosti, v kateri in o kateri lahko komuniciramo, ker nam je skupna in si jo delimo (lat. communis → communicatio).

Ključni pojmi: politologija, komunikologija, strateško komuniciranje, demokracija, demagogija, hiperdemokracija, hipermediatizacija

Uvod

Politologija in komunikologija sta sestri, ki si skozi tisočletja delita očete. Aristotel je ob Politiki napisal Retoriko, ker je upal, da bo s tem pomagal rešiti atensko demokracijo pred demagogijo. Podobno je dva tisoč let kasneje Harold Lasswell ob politični znanosti (politologiji), ki odgovarja na vprašanja, »kdo dobi kaj, kdaj in kako«, postavil komunikacijsko znanost (komunikologijo), ki odgovarja na vprašanja, »kdo pravi kaj, po katerem kanalu in s kakšnim učinkom«, v ponovno obrambo demokracije pred demagogijo. Dandanes stojimo pred podobnim izzivom, kajti demokracijo ogroža demagoška postresnična politika, in ko nič več ni resnično, je vse dovoljeno. Kjer ni meja, pa ni ustave in demokracija zamre. Internet je na prehodu v naše tisočletje razčaral svet, podobno kot ga je v petnajstem stoletju premični tisk. Slednji je zasadil dvom v svete, prvi pa v posvetne resnice *ex-cathedra*

* Dr. Dejan Verčič, redni profesor, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Slovenija.

** Izvirni znanstveni članek.

DOI: 10.51936/tip.59.posebnaštevilka1.378-385

in ostali smo zadržani do vseh avtoritet: verskih, znanstvenih, strokovnih, političnih ... Pluralizacija medijskega ustvarjanja in personalizacija medijske porabe ogrožata vzdržnost skupnosti, imenovane polis, politične skupnosti, v kateri in o kateri lahko komuniciramo, ker nam je skupna in si jo delimo (lat. *communis* → *communicatio*). Svet je na pospeških, ki za politologijo odpirajo vprašanja hiperdemokratizacije in za komunikologijo hipermediatizacije. V suprateritorialnem svetu komuniciramo hipoma in hkrati. Strateško komuniciranje kot namenska raba komuniciranja za občevanje, ki je ključno za doseganje ciljev, služi družbenemu, gospodarskemu ali političnemu razvoju, pa tudi za normalizacijo naraščajočih družbenih neenakosti, razlik v moči in režimov dominacije med regijami ter državami in znotraj njih. V hipermodernem svetu bo o demokraciji znova odločala beseda.

Aristotel, demokracija in demagogija

Zakaj je Aristotel pred več kot dva tisoč leti med svoja razmišljanja o pomembnih zadevah, kot so logika, fizika, metafizika, etika in politika, uvrstil tudi retoriko? Zakaj je retorika enakovredna res najpomembnejšim rečem? Odgovor na to vprašanje se ne skriva v njegovi *Retoriki*, temveč v *Nikomahovi etiki* in pa predvsem v *Politiki*. Ljudje težimo k sreči, srečno in lepo življenje pa lahko dosežemo le v polisu, politični skupnosti.

V razpravi o vrhovni oblasti in kdo ter kako naj vlada v polisu Aristotel (2010) med drugim pravi:

Peta oblika demokracije je tista, kjer je vse drugo isto, vrhovno oblast ima pa množstvo, in ne zakon. Tako je, kadar imajo najvišjo veljavo sklepi ljudske skupščine, ne pa zakon; to je posledica delovanja demagogov. V polis, v katerem demokratična ureditev temelji na zakonu, demagogov ni, ampak vodilni položaj pripada najboljšim državljanom; kjer pa zakoni nimajo vrhovne oblasti, se pojavljajo demagogi. Ljudstvo namreč postaja samovladar, en posameznik, sestavljen iz mnogih; množica ima namreč vrhovno oblast, a ne vsak [njen del] posamezno, ampak vsi družno. (372)

Politika je pač dinamična in nestabilna reč. Demokracija je mogoče samo dotlej, dokler so jo državljanji pripravljene varovati pred oligarhijo in demagogijo, to pa med drugim lahko samo tako, da sami znajo čutiti, misliti in govoriti boljše od oligarhov in demagogov. Povezava med vrlino, politiko in retoriko je stalnica klasičnih razprav o teh pomembnih zadevah in morda jo je najbolje ubesedil starorimski retorik Mark Fabij Kvintilijan, ko je zapisal, da je dober govornik lahko samo dober človek, ki govori dobro – ne samo po obliki, ampak predvsem v vsebini.

Kot vemo, atenska demokracija ni preživela. Sam Aristotel je izobraževal njenega grobarja, Aleksandra Makedonskega, ki je sledil očetu s severa. Je pa za razpravo o politiki in retoriki pomembna misel, ki jo je v uvodni razpravi v slovenski prevod Aristotelove *Politike* zapisal Matej Hriberšek (2010: 19):

Ali lahko zaslugo za Aleksandrove uspehe kakorkoli pripišemo tudi Aristotelovemu vplivu, lahko zgolj ugibamo; Aristotelova največja zasluga je to, da ga je izobrazil, kajti Aleksander je razumel, da lahko postane vladar tujih dežel le, če si jih podredi ne le vojaško in politično, ampak tudi kulturno in jezikovno, zato je povsod, kamor je na svojih osvajanjih prišel, širil grško kulturo in jezik in si prizadeval za stopitev na novo osvojenih območij z grškim (makedonskim) kulturnim prostotrom.

V jeziku Josepha Nya (1990), bi lahko temu rekli, da je Aristotel Aleksandra naučil vrednosti *mehke moči*.

Harold Lasswell in propaganda

380

Neločljivost politike od komuniciranja (retorike), ki je očitna pri Aristotelu, je na raven znanstvenega proučevanja uobličil Harold Lasswell, eden izmed utemeljiteljev modernega družboslovja. Med drugim je bil predsednik Ameriškega politološkega društva. Pomembno je prispeval k psihologiji in sociologiji, bil je začetnik politične psihologije, proučevanja javnih politik in metode analize vsebin. Dandanes je gotovo še vedno aktualno njegovo delo o *Psihopatologiji in politiki* (1930/1986). Je avtor najbolj znanih opredelitev politike in komuniciranja. Knjiga *Politika: kdo dobi kaj, kdaj in kako* (1936/2018) je mejnik za nastanek politologije. Enako je njegova razprava *Struktura in funkcija komuniciranja v družbi* (1948/1971), v kateri je predmet proučevanja komunikologije opredelil v vprašanju, *kdo pravi kaj, po katerem kanalu in s kakšnim učinkom*, mejnik za nastanek komunikologije. Pobuda za zanimanje za politiko in komuniciranje pa je bila pri Lasswellu podobna kot pri Aristotelu: obramba demokracije pred demagogijo – le da so časi Lasswellu prinesli zmago, medtem ko so Aristotela, vsaj v tej točki, porazili.

Lasswella so imenovali *Machiavelli dvajsetega stoletja* in *oče moderne znanosti o propagandi*. S presečiščem politike in komuniciranja se je soočil po prvi svetovni vojni (Lasswell, 1927 in 1938/1971) in potem znova, ko je kot direktor za raziskovanje vojnega komuniciranja v washingtonski kongresni knjižnici ne samo proučeval zavezniško in propagando sil osi, temveč tudi aktivno sodeloval pri psihološkem vojskovanju. Njegovo zanimanje

za propagando se je nadaljevalo tudi kasneje, ko je v obdobju hladne vojne proučeval sovjetsko propagando.

Lasswell je podobno kot Aristotel ugotavljal, da je politični red vedno dinamičen in da izhaja iz vrednot. Medtem ko je Aristotel te iskal v vrli- nah, jih je Lasswell našel v »demokracičnem značaju« ljudi. Demokracija je mogoča le tedaj, ko so državljani sorazmerno uravnoteženo udeleženi pri ključnih dobrinah: varnosti, prihodkih, spoštovanju. Preveč katere od teh enim in premalo drugim ogroža demokracični red.

Demokracija ni spontani, temveč namenski družbeni red. Tako kot za Aristotela je tudi za Lasswella mogoča le z dobrim komunikativnim delovanjem dobrih ljudi. Aristotel si je prizadeval za obvladovanje retorike, Lasswell za *demokratsko znanost*, katere aplikativna veda bi bila *demokratska propaganda* (Naveed, 2016). Do prve polovice dvajsetega leta je termin *propaganda* nastopal še v denotativnem pomenu, kot prizadevanje za širjenje sporočil za vplivanje na javno mnenje, nakar je podobno kot termin *retorika* začel izgubljati ugled in prevladal je konotativni pomen: izpraznjeno govoričenje, laganje in zavajanje. Zato je Lasswellow sodobnik Edward Bernays ob teoriji in praksi propagande kot tehnike za množično širjenje idej to preimenoval v *public relations* – odnose z javnostmi (Bernays, 1923; 1928a; 1928b; 1955; Verčič, 2005). Politika in komuniciranje se tako iz dvajsetega v enaindvajseto stoletje poročita v politične odnose z javnostmi: »Če je politika v tem, 'kdo dobi kaj, kdaj in kako' [. . .] in se o tem odloča v procesu komuniciranja, prepričevanja, širjenja informacij in njihovega procesiranja [. . .], potem so politika, politično komuniciranje in politični odnosi z javnostmi neločljivo povezani« (Strömbäck in Kioussis, 2011: 1).

Postresnična družba in politika

Gutenbergov izum premičnega tiska v petnajstem stoletju je med drugim omogočil standardizacijo jezikov in tisti, ki so preživeli do danes, so se pravočasno vknjižili, tisti pa, ki jim to ni uspelo, so večinoma izumrli. Svete knjige, prevedene v ljudske jezike, so množicam omogočile neposreden dostop do božje besede, ki je bila do takrat na voljo le v latinščini in posredovana prek duhovščine, ter tako demokratizirale versko življenje. Vsakdo je lahko sam prebral in si razlagal večne resnice. Prvi veliki shizmi, ko se je po propadu Rimskega cesarstva krščanstvo razcepilo na vzhodno in zahodno, je sledila še druga, ki je slednje razdelila na katolištvo in protestantizem (ki se deli naprej). Ta drugi razkol pa ni razdelil le cerkve in vernikov, temveč je razbil tudi enotnost verske in posvetne oblasti. Demokratizacija verskega življenja se je torej zgodila takrat, ko je bilo ločeno od državne oblasti. Toda demokratizacija verskega je povratno omogočila tudi demokratizacijo političnega življenja. Vknjiženje in standardizacija sta omogočila nastanek

državotvornih, uradnih nacionalnih jezikov. Moderne nacionalne države se večinoma legitimirajo na narodu kot (tudi) jezikovni politični skupnosti (Slovenija po ustavi »temelji na trajni in neodtujljivi pravici slovenskega naroda do samoodločbe«, 3. člen, in 7. člen: »Uradni jezik v Sloveniji je slovenščina«).

Podobno kot je premični tisk prinesel demokratizacijo vere, so sodobni množični mediji in še posebej internet prinesli demokratizacijo znanja in znanosti (Fuller, 2011). Zadnjih nekaj sto let so država, univerze in druge raziskovalne ustanove tvorile blok »legitimne znanosti«, ki so jo med ljudi širili znanstveniki in strokovnjaki. To je najbolj očitno v medicini. Če kdo hoče postati zdravnik, mora dokončati študij na priznani medicinski fakulteti in pridobiti licenco po uradno predpisani poti. Pri svojem zdravniškem delu mora spoštovati sprejeto medicinsko doktrino. Čeprav nad vsem tem bdi zdravniška zbornica, ta to počne po pooblastilu države. Kdor nastopi zunaj teh razmerij, bodisi da se neupravičeno razglaša za zdravnika (in nima licence), bodisi je zdravnik, pa ne spoštuje uradne medicinske doktrine, je kaznovan. Za to jamči institucija, ki razpolaga z monopolom nad legitimno rabo prisile: država. Po Fullerju pa se danes dogaja podoben proces delegitimizacije odnosa med znanostjo in državo, kot se je po izumu premičnega tiska v petnajstem dogajalo Katoliški cerkvi v šestnajstem in sedemnajstem stoletju. Takrat je prišlo do demokratizacije vere, danes prihaja do demokratizacije znanosti. Najbolj očitno je to postalo po izbruhu pandemije koronavirusa SARS-CoV-2, čeprav smo ta proces dvoma v uradno medicino v Sloveniji zaznali že prej pri zavračanju cepljenja proti otroškim nalezljivim boleznim (Verčič et. al., 2016). Ta delegitimizacija poteka nezavedno in v njej sodelujemo vsi. Nikogar več ni, ki ne bi poguglal, kaj mu je, preden se odpravi k zdravniku; in vedno več jih je, ki do zdravnika pridejo z oblikovanim mnenjem o diagnozi in potrebnem zdravljenju. Večina se sploh ne zaveda, kaj počno. Pol ure na spletu je izenačeno z leti študija na fakulteti. Ko k temu dodamo še enakovrednost ali celo večvrednost priporočil prijateljev in znancev strokovnemu mnenju, postaja jasno, kam smo prišli.

Zdaj lahko vsakdo sam dostopa do raziskav in si jih razlaga po svoje. Že v dvajsetih letih prejšnjega stoletja je španski filozof in sociolog José Ortega y Gasset opozoril na hiperdemokratizacijo modernih družb, v katerih začenjajo ljudje verjeti v to, da so vsa mnenja enakovredna, oni pa najbolj pametni in najbolj pomembni. Proliferacija medijev oziroma hipermediatizacija ustvarja hiperdemokratizacijo (McNair, 2017): postresnična družba in postresnična politika, v katerih so mnenja zamenjala resnice, sta posledici novega informacijskega ekosistema, ki na eni strani personalizira medijsko porabo, na drugi pa pluralizira medijsko ustvarjanje; gre za sredobežna procesa, ki spodbujata nastanek identitetne politike (Tanner, 2020).

Sodobna globalna družba je izšla iz zahodne modernizacije, ki je

proizvedla zahodno civilizacijo (Debeljak, 2012). Njena temeljna značilnost je soodvisnost (Levy, 1996). Nove informacijsko-komunikacijske tehnologije (IKT), predvsem internet in pametni telefoni, so proizvedle globalno mediatizirano družbo, ki je življenjski prostor za strateško komuniciranje (Verčič in Tkalac Verčič, 2013), ki kot pojem zdaj zamenjuje odnose z javnostmi, ker je tudi pri teh pejorativni pomen prerasel denotativnega (podobno kot pred tem pri propagandi in retoriki). V mrežni družbi komuniciranje samo vzpostavlja javni prostor (Castels, 2007). Uporabniki pametnih telefonov lahko izkušnje delijo hipoma (v delčku sekunde) in hkrati (po več kanalih). Prav ta lastnost IKT hiperglobalizira svet, in ne fizična trgovina. In v primerjavi s slednjo je ta na pospeških in njeni učinki se poglobljajo (Verhoeven et al., 2018).

Do padca berlinskega zidu in Fukuyamove (1989) razglasitve konca zgodovine so države na različne načine nadzorovale medije in jasno je bilo, kateri določajo javne in politične teme. Osrednji mediji so omogočali državno urejeni prostor, znotraj katerega so se vzpostavljale politične skupnosti. Politično naivna vera v dokončno zmago liberalnih vrednot (in da so torej politični boji enkrat za vselej končani in bo nastopilo obdobje tisočletnega miru) in prihod nove, enako politično naivno sprejete nove tehnologije (interneta), ki bo vzpostavila javni prostor proste razprave (Levin et al., 2000), sta uničila stari red, novi pa se še le poraja.

Živimo v globalni družbi in njen javni prostor je na spletu in v družbenih omrežjih. Elon Musk, najbogatejši Zemljan, kupuje Twitter, četrto največje družbeno omrežje na svetu. Mark Zuckerberg, ki mu je vrednost premoženja letos opazno padla, je še vedno deseti najbogatejši Zemljan in poseduje Instagram (največje družbeno omrežje), Facebook (tretje največje družbeno omrežje) in WhatsApp (največje omrežje za storitve sporočanja na svetu). YouTube, druga najbolj obiskana spletna stran na svetu, je v lasti Googla, ki je prva najbolj obiskana spletna stran na svetu, ki je v lasti Alphabet, ki je četrta največja korporacija na svetu. Drugi najbogatejši Zemljan je kupil Washington Post, najpomembnejši časopis na območju ameriškega glavnega mesta. Če internet in družbena omrežja tvorijo javni prostor, so nam tega pokupili multimilijarderji. Tehnologija komuniciranja postaja tehnologija vladanja. Za razumevanje tega pa sta potrebni sestri: politologija in komunikologija.

Sklep

Internet podira stari družbeni in politični red. Kaj je pred nami, je sodobnikom tako težko videti, kot je bilo težko našim prednikom na začetku šestnajstega stoletja videti, kaj jih čaka. Vendar ostaja nekaj stalnic: ljudje še vedno težimo k sreči, srečno in lepo življenje pa lahko dosežemo le v polisu,

politični skupnosti. Ta bo lahko demokratična le, če bomo negovali demokratični značaj ljudi in skrbeli za sorazmerno uravnoteženo posest varnosti, prihodkov in spoštovanja. To pa lahko ustvarjamo le z namernim političnim delovanjem in komuniciranjem. Zato je za dobro politiko nujno, da dobri ljudje komunicirajo dobro.

LITERATURA

- Aristotel (2010): *Politika*. Prev. Matej Hriberšek. Ljubljana: GV Založba.
- Bernays, Edward. L. (1923): *Crystallizing public opinion*. New York: Boni and Liveright.
- Bernays, Edward. L. (1928a): *Manipulating public opinion: The why and the how*. *American Journal of Sociology* 33 (6): 958–971.
- Bernays, Edward. L. (1928b): *Propaganda*. New York: Horace Liveright.
- Bernays, Edward. L. (1955): *The theory and practice of public relations*. V: Edward L. Bernays (ur.), *The Engineering of consent*, 3–25n. Norman, OK: University of Oklahoma Press.
- Castells, Manuel (2007): *Communication, power and counter-power in the network society*. *International Journal of Communication* 1 (1): 238–266.
- Debeljak, Aleš (2012): *In praise of hybridity: Globalization and the modern Western paradigm*. V: Krishnamurthy Sriramesh in Dejan Verčič (ur.), *Culture and Public Relations: Links and Implications*, 42–53. New York: Routledge.
- Fukuyama, Francis (1989): »The end of history?«, *National Interest* 16: 3–18.
- Fuller, Steve (2011): *Can Science Survive Its Democratisation?* *Logos & Episteme* 2 (1): 21–32.
- Gaset, José Ortega y (1029/1985): *Upor množic*, prev. N. Košir. Ljubljana: SM.
- Hribovšek, Matej (2010): *Aristotel in njegov čas*. V: Aristotel, *Politika*, 11–19. Prev. M. Hriberšek. Ljubljana: GV Založba.
- Lasswell, Harold D. (1935): *The person: Subject and object of propaganda*. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social science* 179 (1): 187–193.
- Lasswell, Harold D. (1936/2018): *Politics: Who gets what, when, how*. Pickle partners Publishing.
- Lasswell, Harold D. (1930/1986): *Psychopatology and Politics*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Lasswell, Harold D. (1938/1971): *Propaganda Technique in World War I*. Cambridge, CA: MIT Press.
- Lasswell, Harold D. (1948/1971): *The structure and function of communication in society*. V: Wilbur Schramm in Donald F. Roberts (ur.), *The Process and Effects of Mass Communication*, 84–99. Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Lasswell, Harold D. (1927): *The theory of propaganda*. *The American Political Science Review* 21 (3): 627–631.
- Levin, Rick, Christopher Locke, Doc Searls in David Weinberger (2000): *The Cluetrain Manifesto: The End of Business as Usual*.
- Levy, Marion J., jr. (1996): *Modernization and the structure of society (2): The organizational contexts of societies*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.

- Lipovetsky, Gilles (2005): Time against time: or the hypermodern society. V: Gilles Lipovetsky in Sébastien Charles (ur.). *Hypermodern Times*, 29–71. Malden, MA: Polity Press.
- McNair, B. (2017): *An Introduction to Political Communication*, 6. izd. Routledge.
- Naveed, F. (2016): Harold Lasswell's propaganda theory. Dostopno prek <https://www.masscommunicationtalk.com/harold-lasswells-propaganda-theory.html>.
- Nye, J. S., jr. (1990): Soft power. *Foreign Policy* 80: 153–171.
- Strömbäck J. and S. Kioussis (2011): Political public relations: Defining and emergent field. In: Strömbäck J. and Kioussis S. (eds.) *Political Public Relations: Principles and Applications*, 1–32. Abingdon: Routledge.
- Tanner, J. (2020): Government vs the robots. V: *On Think Tanks, OTT Annual Review 2019–2020: think tanks and technology*, 28–29). Dostopno prek <https://onthinktanks.org/initiatives/ott-annual-reviews/>.
- Verhoeven, Piet, Ansgar Zerfass, Dejan Verčič, Ralph Tench in Angeles Moreno (2018): Public relations and the rise of hypermodern values: Exploring the profession in Europe. *Public Relations Review* 44 (4): 471–480.
- Verčič, Dejan (2005): Bernays, Edward. V: Robert L. Heath (ur.), *Encyclopedia of Public Relations*, zv. 1, 78–80. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Verčič, Dejan, in Ana Tkalac Verčič (2013): Organizational contexts and strategic impacts: On power and mediation. V: Krishnamurthy Sriramesh, Ansgar Zerfass in Jeong-Nam Kim (ur.), *Public Relations and Communication Management: Current Trends and Emerging Topics*, 260–276. New York: Routledge.
- Verčič, Dejan, Ana Tkalac Verčič in Samo Kropivnik (2016): Agnotology and democratization of public relations. EUPRERA 2016 Congress, 18th Annual Congress, Groningen and Amsterdam, 28. sept– 1. okt 2016.